

- 5 Франко І. «Старина романсько-германська новела в устах руського народу?» // Франко І. Твори. У 50-ти т. – Т 26. – К., 1980
- 6 Яценко М.Т. Володимир І. Іванко. – К., 1964

Ярослава МЕЛЬНИК (Львів)

«На неходженім у нас полі»: апокрифічна тема в науковій спадщині В.Гнатюка

«Щасливим збирачем» пам'яток апокрифічної літератури назвав свого часу В.Гнатюка І.Франко, подивований багатством матеріалу, яке потрапило до рук молодому вченому вже під час його перших наукових екскурсів «на нерушений українськими дослідниками терен Угорської Руси» (М.Драгоманов).

Проте внесок В.Гнатюка в царину студій апокрифічного письменства не обмежується тільки свристикою та публікацією текстів (як власне апокрифів, так і їх секундарних переробок). Функціонування біблії апокрифа на просторах Галичини й Закарпаття, духовний портрет читачів і творців цих книг, питома вага національного в чужомовних пам'ятках, апокрифи й церковне письменство, — ось далеко не вичерпний перелік тем, більшою чи меншою мірою віддзеркалених у працях дослідника.

Хоча, безперечно, найбільшу лепту в апокрифологію В.Гнатюк вніс саме як збирач і видавець, вирятувавши від загибелі не один «многоцінний» рукопис та записавши від своїх талановитих оповідачів не один десяток гарних «річних», «багатих на апокрифічні подробиці».

До речі, з-посеред найкращих своїх інформаторів, що вирізнялися «многоотою» матеріалів і прекрасним стилем («стиль у них такий гарний, такий викінчений, що його не посоромився би найбільший артист слова» [7, IV]), В.Гнатюк особливо виділяв двох — Михайла Пустая зі Збуя та о.Кудіча з Коцури. М.Пустай відзначився тим, що оповідав В.Гнатюкові зранку до вечора — цілих п'ять днів! Коли, нарешті, дослідник змушений був покинути Збуя і попрощатися зі своїм велеречивим «бесідником», той заявив, що «потрапив би ще пару днів говорити». «Очевидно, що се не

мала шкода, що я не міг з його пропозиції користатися», — писав згодом В.Гнатюк [6, XIII]. Отець Куліч, oprіч того, був обдарований ще й рідкісним хистом продовжити перервану розповідь точнісінько «після крапки». Оскільки згадки В.Гнатюка про цього оповідача містять також цікаві штрихи до портрета самого фольклориста (відслонюють завісу над методою його праці зокрема), наведемо їх тут також. «Я записував звичайно від осьмої години рано до осьмої години вечером із одногодинною перервою на обід. Розуміється, що по таких цілодневнім писанню наступало умучення і я тішився, коли вибила осьма година і я міг випочати. Кілька раз траплялося, що з ударом осьмої години оповідач не скінчив iще оповідання і як раз зачав нове речення. Не дивлячись на те, я переривав на першiм-ліпшiм слові і казав о.Кулічови затямити собі, на чiм станув, щоби на другий день вести річ далше. І що ж? Другого дня називав мені о.Куліч слово, на яким урвав, і почав від нього далі, докінчуючи речення! Такої штуки не докаже кождий оповідач ...» [7, IV-V].

Щодо рятівної місії В.Гнатюка в царині давнього письменства, апокрифічного в тім числі. Сам дослідник, очевидно, зі скромності задокументував лише одну історію спасіння давнього фоліанту: «Я виратував один дуже цінний збірник (прозовий) від загину тільки через те, що взяв його з кухні знайомого священика, де картками з нього підпальовано вже в печі. Коли би був я там прибув тиждень пізніше, з рукопису, певно, вже не було б сліду» [13, 10]. Либонь, донині «не було б сліду» й від тих збірок, котрі свого часу В.Гнатюк придбав у сільських грамотіїв або зробив із цих рукописів копії, чи — принаймні — переписав із них те, «що вважав більш інтересним» [13, 20]. Адже побіч пістету до старих книжок із боку їхніх «власителів»: селян, учителів, духовних осіб, котрі, підкреслював В.Гнатюк, «переховували їх дуже старанно...» [13, 9] (книжки ці нерідко були «одіичені» дітьми як фамільні цінності по батьках), помімо існування ще в ХІХ ст. на Закарпатті своєрідних селянських скрипторіїв («...в Бачці й доси є між селянами «фахові» переписувачі, що цілу зиму сидять над переписуванням ріжних творів» [13, 10]), спостерігалось, як красномовно свідчить і наведений щойно приклад, і явище зворотнє: через недбальство або незнання власником ціни «старого папір'я» давні рукописи очікував сумний кінець. Над збірками з апокрифічною «місткістю» дамоклів меч тяжів особливо: «Багато старих рукописів поницили вже в ХІХ ст. самі утроруські священики, що, виховані серед інших обставин, уважали ті пам'ятки нашої давнійшої літератури еретичними, шкідливими для розповсюдження,

отже й такими, які конечно треба було піддати «сожженню» [13, 10].

Отож, які конкретно пам'ятки апокрифічної літератури спас В.Гнатюк із «хвиль забуття» (Б.Лепкий)?

Назвемо лише найважливіші. Насамперед — це рукописна збірка XVII-поч.XVIII ст. священника Стефана Теслевцьового (власника, а, можливо, укладача збірника) з села Хітара Стрийського повіту, яку, без перебільшення, можна назвати справжньою антологією «хибних книг», Керестурський рукопис XVIII віку, рукопис М.Мункачія XIX віку — також із Керестури (цю пам'ятку І.Франко атрибував як рукопис Ф.Шовгоря), Бачванський рукопис XIX ст. Михайла Туринського. Зокрема, у збірнику богослова М.Мункачія знайшла надійний притулок така апокрифічна класика, як «**Сказаніє ш зачатїи и ш рождєстви прєстїа Бци и прїсно дївки Марїи**», «**Отъ побожныхъ людей нскрани пости церковнї**», «**Божий лист**» (останній текст із вельми характерним початком: «**Сиа кнѣга, которю самъ Господь Богъ послалъ, рече**» [14, 123], кілька цікавих апокрифічних молитов («**Молитва сатей Ани**», «**Коли идешъ, ко грємитъ**»). Серед численних апокрифічних творів рукописної збірки жител Керестурськи М.Туринського вирізняється обсягом (майже 200 сторінок) і красою роман про муки Ісуса Христа — «**О страсти Христовой**». «Представлення річи» тут «дуже гарне» [14, 137], — зауважував В.Гнатюк, описуючи рукопис «дуже інтелігентного, як узагалі більшість бачванців» селянина М.Туринського.

Власне, детальні описи цілого ряду рукописних карпаторуських збірок також слід віднести на карб заслуг В.Гнатюка в царині апокрифічного письменства. Публікуючи ці рукописи з надією, «що вони кинуть деяке світло не тільки на угоруську давнішу літературу, але принесуть децю цікаве для характеристики нашої поезії взагалі з XVII-XVIII вв.» [13, 1], дослідник у «супровідній записці» до текстів помістив безліч корисної наукової інформації, як от: дані про палеографічні характеристики пам'яток, маргінальні записи, став збереження, декоративні прикраси, імена власників тощо. До слова, маргінальні записи в старих книгах — ще один авторитетний доказ того, що українські старокнижники почитали рукописи, щедро вимережані «хибними» текстами, яко «**свты книги**». «**Си скорник Тєслєвцєвого попа Стефана. А кто вы его мак отдалити**

оч тои церкви, буде проклат, анафема» [26, 252], — промовистий запис на маргінезі рукописної збірки С.Теслевцьового.

Стосовно публікації секундарних апокрифів, то «огром» цього матеріалу, репрезентованого в фольклорних збірках В.Гнатюка («Етнографічних матеріалах з Угорської Русі» [6],[7],[8],[9],[10],[11], «Галицько-руських народних легендах» [4],[5], та «Колядках і щедрівках» [16],[17]), просто вражає. Витягнена на світ Божий апокрифіка з цих багатющих компендіумів засвідчує, яке глибоке коріння пустила «таємна» література, ця «космополітична рослина» (І.Франко) на українському літературному ґрунті. Підтвердженням високого рейтингу «хибних книг» в Україні, їхньої популярності на Закарпатті ще наприкінці ХІХ-на поч.ХХ ст. є також добірка угороруських духовних віршів дослідника [13],[14],[15], добірка, у якій навіть не надто досвідчений фахівець може вловити звучання низки неканонічних мелодій, приміром, у цих піснях легко впізнаються мотиви апокрифічного «Сказання про Афродитіана», легенд про треблаженне дерево, а також сюжети про святу Вероніку (на останній сюжет, приміром, натрапляємо у вірші «**О грѣшный человекѣ, Памятай на себе**»).

Цікаво, що перший том своїх «Етнографічний матеріалів з Угорської Русі». «Легенди і новели» (1897) В.Гнатюк присвятив «подвижникам українсько-руської науки, приятелям і учителям молодіжи» М.Грушевському та І.Франкові. І прикметно, що саме І.Франко та М.Грушевський найбільше «скористали» з апокрифічного доробку свого учня й колеги.

І.Франко, зосібна, повними пригорщами черпав зі знахідок В.Гнатюка при виданні свого знаменитого компендіуму «Апокрифів і легенд з українських рукописів». Для підтвердження цього факту — трохи статистики. Отож, до Франкових «Апокрифів і легенд з українських рукописів» увійшло понад 30 текстів зі збірки Стефана Теслевцьового, у тому числі багато старозавітних апокрифічних легенд [1, 325-333], [1, 157-173],[1, 245-251], [1, 296-303], [1, 335-338], п'ять із Бачванського рукопису Михайла Туринського [3, 69-71], [3, 80-81], [3, 163-172], [3, 234-235], [3, 357-361], ряд пам'яток із Керестурського рукопису Ф.Повгоря, зокрема поема «**Сказаніє о зачатїи и рождестви престола Бцы и присно дѣви Марїи**» [2, 74-98], апокрифічні легенди про Ісуса Христа [2, 191-195], [2, 213-220], а також фрагменти з Керестурської Пасії ХVІІІ віку [2, 239-241], [2, 369-370] та Керестурського пісенника

XIX віку [2, 237-239].

Апокрифічний набуток В.Гнатюка послужив для І.Франка не тільки цеглинками для спорудження корпусу «Апокрифів і легенд з українських рукописів», але й міцним підґрунтям для його концепції апокрифічної літератури в Україні, зокрема для постулату стосовно оригінального розвою апокрифів на українському літературному ґрунті, для твердження про «прописку» апокрифів у богослужбових книгах, зокрема в юмілетиді (див.: «Карпаторуське письменство XVII-XVIII вв.», «Студії на полі карпаторуського письменства», «Народне повір'я з українських рукописів»). Апокрифічні тексти В.Гнатюка дали вченому також немало вдячного матеріалу і для глибоких студій компаративістичного характеру («Апокрифічне євангеліє Псевдо-Матвія і його сліди в українському письменстві»).

Для М.Грушевського (для його «Історії української літератури», зокрема для другої книги четвертого тому «Усна творчість пізніх княжих і переходових віків XIII-XVII» [20]) фольклорні записи В.Гнатюка, насамперед перший том «Етнографічних матеріалів з Угорської Русі», а також «Галицько-руські народні легенди» та «Колядки і щедрівки» (разом зі збірками інших фольклористів: Я.Головацького [18], Б.Грінченка [19], М.Драгоманова [21], І.Рудченка [23], В.Кравченка [22], О.Малинки [24], П.Чубинського [25], В.Шухевича [28], А.Новосельського [29] та інших) стали солідною джерельною базою для висновків про проникнення апокрифічного матеріалу в жанрову структуру українського фольклору, про трансформацію того чи іншого апокрифічного мотиву на українських теренах, тобто, кажучи словами І.Франка, дали змогу показати «в які оригінальні форми виродилася космополітична рослина серед нового оточення» [27, 39].

У цій статті, звісно, не вичерпано всіх аспектів проблеми «В.Гнатюк і апокрифічна література», але навіть окремі спостереження над апокрифічною темою в науковій спадщині В.Гнатюка переконують, що є достатньо вагомі причини для внесення імені В.Гнатюка до реєстру тих українських дослідників, котрі наприкінці XIX-на поч.XX ст. проклали стежки «на неходженім у нас полі апокрифічної літератури» (І.Франко).

Література:

1. Апокрифи і легенди з українських рукописів. Зібрав, упорядкував і пояснив Ір. Іван Франко. - Львів, 1896. - 112 с.
2. Апокрифи старозавітні

2. Апокрифи і легенди з українських рукописів. Зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко. — Львів, 1899. — Т.2. Апокрифи новозавітні. А Апокрифічні євангелія.
3. Апокрифи і легенди з українських рукописів. Зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко. — Львів, 1906. — Т.4 Апокрифи ссхатологічні.
4. Гнатюк В. Галицько-руські народні легенди. Т.1 (Етнографічний збірник. Т.ХІІ). — Львів, 1902.
5. Гнатюк В. Галицько-руські народні легенди. Т.2. (Етнографічний збірник. Т.ХІІІ). — Львів, 1902.
6. Гнатюк В. Етнографічні матеріали з Угорської Русі. Том I. Легенди і новели. (Етнографічний збірник. Т.ІІІ) — Львів, 1897.
7. Гнатюк В. Етнографічні матеріали з Угорської Русі. Том II. Казки, байки, оповідання про історичні особи, анекдоти (Етнографічний збірник. Т.ІV). — Львів, 1898.
8. Гнатюк В. Етнографічні матеріали з Угорської Русі. Том III. 1) Західні угорсько-руські комітати. 2) Бач-Бодрогський комітат (Етнографічний збірник. Т.ІХ) — Львів, 1900.
9. Гнатюк В. Етнографічні матеріали з Угорської Русі. Том IV. Казки, легенди, новели, історичні сномини з Банату (Етнографічний збірник. Т.ХХV) — Львів, 1909.
10. Гнатюк В. Етнографічні матеріали з Угорської Русі. Том V. Казки з Бачки (Етнографічний збірник. Т.ХХІХ). — Львів, 1910.
11. Гнатюк В. Етнографічні матеріали з Угорської Русі. Том VI. Байки, легенди, історичні перекази, новели, анекдоти — з Бачки (Етнографічний збірник. Т.ХХХ). — Львів, 1911.
12. Гнатюк В. Інтересний збірник з с.Хігара (пов.Стрийський) (тимчасом відомості) // ЗНТШ. — 1896 — Т.Х. — Кн.2.
13. Гнатюк В. Угросоруські духовні вірші (Вірші з північної Угорщини Ч.1-54) // ЗНТШ. — 1902. — Т.ХLVI. — Кн.2.
14. Гнатюк В. Угросоруські духовні вірші (Вірші з північної Угорщини Ч.55-98. Забави при мерці. Вірші з Бачки й Сриму Ч.99-127) // Записки НТШ. — 1902. — Т.ХLVII. — Кн.3.
15. Гнатюк В. Угросоруські духовні вірші (Вірші з Бачки й Сриму, Ч.128-255. покажчики) (кінєць) // ЗНТШ. — 1902. — Т.ХLIX. Кн.V.
16. Гнатюк В. Колядки і щедрівки. Т.1. (Етнографічний збірник. Т.ХХV) — Львів, 1914.
17. Гнатюк В. Колядки і щедрівки. Т.І. (Етнографічний збірник. Т.ХХV) — Львів, 1914.

17. Гнатюк В. Колядки і щедрівки. Т. II. (Етнографічний збірник. Т. XXXVI). — Львів, 1914.
18. Головацкий Я. Народные песни Галицкой и Угорской Руси. Ч. II-III. — М., 1878.
19. Гринченко Б. Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях. — Чернигов, 1895-1909. — Т. 1-3.
20. Грушевський М. Історія української літератури: В 6 т. 9 кн. — К.: Либідь, 1994. — Т. 4. — Кн. 2.
21. Драгомамов М. Малорусские народные предания и рассказы. — К., 1876.
22. Етнографічні матеріали, зібрані Василем Кравченком на Україні, а більшістю в межах Волині. — Житомир, <б.р.>. — Т. 2.
23. Рудченко И. Народные южнорусские сказки. — К., 1869-1870. — Т. I-II.
24. Сборник материалов по малорусскому фольклору/ Собрал Ая. Н. Малинка. — Чернигов, 1902.
25. Труды Этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край. Материалы и исследования, собранные П. Чубинским. — СПб., 1872-1879. — Т. 1-7.
26. Франко І. Карпаторуське письменство XVII-XVIII вв. // Франко І. Збір творів: У 50-ти томах. — К.: Наукова думка, 1981. — Т. 32.
27. Франко І. [План викладів історії літератури руської. Спеціальні курси. Мотиви] // Франко І. Збір творів: У 50-ти томах. — К.: Наукова думка, 1984. — Т. 41.
28. Шухевич В. Гуцульщина. — Львів, 1908. — Т. 5.
29. Nowosiejski A. Lud Ukraicki. — Wilno, 1857. — Т. 1-2.

Галина ВИШНІВСЬКА (Київ)

Прислів'я, приказки і приповідки Холмщини

Холмська земля отримала своє наймення від назви міста Холм, яке вперше згадується в літописах під 1047 роком. Топонім Холм походить від аналогічної загальної назви, що означає підвищення, пагорб.

Як засвідчують літописи, місто Холм збудував Данило Галицький, коли княжив у Володимирі. Будучи на довах, він побачив